

vilka närmast kommo från Själland, skulle ha vågat sig så långt österut som till Vinslöv, ty där skulle de ha riskerat att få Helgeåtrupperna i ryggen. Platsen för fältslaget bör ha legat närmare den västra kusten än den östra. Gårdstånga var en i strategiskt avseende viktig punkt. v. Friesen lägger stor vikt vid lokaluppgiften i *Cod. Holm. B 17: in ponte stangapelle* och antager, att *pelle* är *pæle* 'pålverk, palissad, förskansning' och *Stangapelle ponte* alltså är 'bron vid Stånga skans'. *Garð-* i Gårdstånga betyder å andra sidan också förskansning, och innebörden av namnet Gårdstånga är alltså 'Stånga vid förskansningen'. »*Stanga pæle* är den medeltida benämningen på Vikingatidens *Stangagarðr.»

v. Friesens utredning med dess djärva konstruktion *stangapelle* = *stangapæle* = *stangagarðr* = Gårdstånga — som även föresvävat Broeman — har utsatts för berättigad kritik av L. Weibull och Lis Jacobsen, vilka också framhåvt det ringa värdet av den källa där det egendomliga *stangapelle* förekommer.

Inskriften härrör från något av 1000-talets tidigare decennier och är alltså samtidig med de tre nordiska konungarnas krig. Under detta kan det ha stått ett slag vid Gårdstånga, i vilket Livsten från Forsheda har stupat, men källorna ha ej något att berätta om en strid på denna plats.

53. Brödrahalla. Ölmestads by. Reftele sn.

Pl. 46.

Litteratur: Ransakningarna 1690; S. Rogberg och E. Ruda: Historisk beskrifning om Småland (1770) s. 576; S. L. Gahm-Persson: Archivum Smolandicum (hs i UUB) 9 s. 140; J. Elmgren: Relation den 1/9 1791 i J. Elers' Historia om vägarne i Sverige (hs i UUB) 6; J. Adlerbeth: Archæologi (ATA), anteckningar (ATA); B. A. Ennes: F m 61 (hs i KB); J. J. Lagergren: Rättelser och tillägg (hs i Växjö Stifts- och landsbibl.) 2 s. 162; J. H. Wallman: Topographica Smolandiae (hs i Linköpings Stifts- och landsbibl.) s. 135; N. H. Sjöborg: Svenska fornlemningar, granskade och aftecknade under resor sommaren 1832, F m 21 (hs i KB); J. Forsander: Anteckningar rörande Småland (hs i Växjö Stifts- och landsbibl.) 3 ark 43; F. Ling: Relation i P. Wieselgrens Samlingar till Ny Smålands beskrifning (hs i Växjö Stifts- och landsbibl.); P. Wieselgren: Ny Smålands beskrifning 3 (1846) s. 132; J. Allvin: Beskrifning öfver Västbo härad (1846) s. 96; N. G. Djurklou: Antiquariska resor i Östbo, Westbo och Mo härad 1870 (ATA) s. 85, tr. i NSmMedd 10 (1932) s. 24; J. A. Lagergren: Skrivelse till Riksantikvarien den 17/7 1876 (ATA); F. J. E. Eneström: Skrivelse till Riksantikvarien den 4/4 och den 26/4 1906 (ATA); J. Rosengren m.fl.: Ny Smålands beskrifning, Västbo (1914) s. 625; O. v. Friesen i Svenska landsmålen, Ny ser. A, 1911 s. 606, jfr NSmMedd 10 (1932) s. 25 not 1; A. Friberg: Anteckningar (NSmArk).

Äldre avbildning: v. Friesen: foto i aa 1911 s. 609.

I byn Ölmestad i Reftele socken har Västbo härads tingsställe fordom legat på en plats, som nu kallas Brödrahalla. Denna är belägen på en gruskuile av ett par hundra meters genomskärning N om Halmstad-Nässjö järnväg och Ö om den väg, som från gamla landsvägen leder upp till Tomestadtorp. Brödrahalla har ursprungligen varit namnet på två stenar, som en gång varit resta på kullen. En av dem är försedd med runinskrift. Runstenen står numera 7 m Ö om den nämnda vägen till Tomestadtorp, 30 m N om järnvägslinjen. Något längre österut står ett annat stenblock av ungefär samma form men utan runor, vilket också hittats i grusåsen, samt ytterligare en rest sten.

I äldre litteratur äro stenarna ofta omnämnda utan att runinskriften har noterats. Däremot finns tidigt en sägen om två kämpande bröder knuten till stenarna. I kyrkoherde Johannes Svenonis Flacherus' relation om Refteles och Anderstorps fornlämningar den 28/8 1690 i *Ransakningarna* är Brödrahalla det enda fornminne i pastoratet, som uppmärksammas: »Men inthet funnet notabelt att upföra, annadt än dhet som i gamla Jordebreeff tillförrne finnes wara upfördt om Brödrehalla widh dhen gamla Tingstadhen Ömstadh; hwarest stää 2. stoora stennar, men dhen Ene är nu afslagen. Och säges 2nne: brödher hafwa, owethandes mötz åth och slaget hwar andra ihiell.» — Enligt Rogberg och Ruda (1770) äro båda stenarna runristade: »Wid Gästgifwaregården Ölmestad äro 2:ne runstenar, men runorne så utnötte at de ej kunna utredas.» Denna uppfattning delas av Forsander.

Hos Wallman läses: »Den ena af dessa stenar är af en regelbunden rektangelformig figur och ännu väl behållen, den andra sönderslagen, och alenast ett litet stycke af den nedre delen ännu i jorden quarstående.

Ingen dera af dessa båda stenar visade minsta spår af runor eller annan ristning, och i anseende till stenarnes ojämna yta är det föga troligt att någon sådan der funnits.» Wallman har iakttagit en hållkista i stenarnas närhet.

Mellan Wallmans besök på 1820-talet och Allvins 20 år senare har man hämtat grus i sandåsen till kyrkobygget 1837, varigenom monumentet blivit ännu mera förstört. Den ena av stenarna, berättar Allvin (1846), »är för några år sedan nedfallen i en sandgrop och sönderslagen. Den andre är knappast synlig, emedan han spruckit diagonaliter, och den sålunda frånspruckne trekanten nedfallit på jorden.» Senare har förstörelsen fortsatts genom ytterligare grustäkt, som blev synnerligen omfattande i samband med byggandet av Halmstad-Nässjö järnväg på 1870-talet. Djurklou (1870) liksom andra sagesmän, lämnar uppgifter om gravar i närheten. Han säger, att »man vid grustäkt påträffat lemningar efter träkistor inneslutande menniskoben. Ofvanföre grusgropen syntes lemningar efter en hållkista 13 fot lång och 3 à 3,5 fot bred med gafvelhällen i nordost och 4 hållar i hvardera långsidan, som dessutom egt snedställd porthäll. Emellan torpstugan och ladugården stodo 2 stenar 2,5 fot höga, men af några stenkretsar syntes nu inga spår».

Den som har äran av att runorna åter kommit i dagen och gjorts tillgängliga för undersökning är den genom andra liknande insatser kände konduktören F. J. E. Eneström, som år 1906 började söka på det av sägnen utpekade stället. Då levde ännu folk i trakten, som mindes stenarna. Han grävde med hjälp av åtta man och fann runstenen mer än en meter djupt nere under botten på det gamla grustaget. Stenen hade blivit spräckt i riktning nedifrån-uppåt. Ett annat stenblock hittades, men utan runor. Eneströms fortsatta sökande efter flera runristade stenar på samma plats lände ej till något resultat. Runstenen ställdes i det gamla grustaget vid foten av kullen 4 m N om järnvägen och 25 m Ö om den nämnda byvägen. Senare har den flyttats närmare vägen och placerats på en sockel. Stenen är 120 cm hög, 165 cm bred. Runorna äro 19 cm höga. Inskriften är ristad på framsidan och på överkanten.

Inskrift:

ru - f - ... i + stin + pana + eftir + s ... auk is - - - suni sina + tua | ... - + silu þ ...
 1 5 10 15 20 25 30 35 40 45

Hrólfr(?) (reist)i stein þenna eftir ... ok ... syni sina tvá ... sálu þ(eirra).

Rolf(?) reste denna sten efter ... och ... sina två söner ... deras själ.

Till läsningen: Inskriften är starkt skadad genom vittring, och läsningen av runorna följaktligen svår att fastställa på en del avsnitt. Runan 2 är **u**; man ser fragment av en hst jämte bistavens övre del och en bit av den nedre. Av runan 3 synes nedre delen av en hst, inga bistavar. Av runan 5 synes övre delen av en hst; nedanför denna är ytan starkt vittrad. Tidigare har jag tyckt mig se vänstra bst till ett **r**, men vid förnyad granskning ter sig denna fåra osäker (ej ifylld). Här kan ha stått **rulfr**. Något skiljetecken kan ej upptäckas efter runan 5. Spåren av det **r**, vilket v. Friesen sett därefter, äro synnerligen osäkra, men hans iakttagelse, som gjordes 1906, då den sönderfallande och ömtåliga stenytan var bättre bevarad än nu, kan vara riktig. Det ord, som börjar med detta mycket osäkra **r** och slutar med 6 **i**, kan ej ha varit **rispi**, då där ej är plats för mer än två runor, så spatiöst som ristningen är utförd. Någon runa är uteglömd, där kan ha stått **ripi**, mindre sannolikt **riti rétti**, som är sällsynt i Småland och endast förekommer en gång, i den försvunna Sm 148. Mellan 21-23 **auk** och 29-32 **sun**i är stenen starkt vittrad. Flagringen har gjort, att de spår av runor, som finnas, nu te sig som ytterligt grunda, flacka fördjupningar. Av den hst, som representerar första runan i ordet, ett **i(?)**, kan man med fingret följa starkt vidgade spår. Därefter följer övre delen av ett **s**, mycket svagt, och ännu osäkrare spår, som likna övre delen av ett **k** (ej ifyllt) samt två vertikala stavar, också i det närmaste utplånade. Av 39 **a** är halva hst kvar jämte bst; den nedre delen är avslagen. Före 41-44 **silu** på översidan synes ett stavfragment och en bit av ett skiljetecken. Runan 42 förefaller ej vara stungen. Fördjupningar finnas på två ställen på hst, båda kunna vara naturliga. v. Friesen läser **e**. Av 45 **þ** är huvudstavens nedre del ganska säker, och bst kan också följas, i synnerhet dess början och slut. Det **i**, som enligt v. Friesen följt därefter, är mycket osäkert. — v. Friesens läsning lyder i sin helhet: [**?** ...] **ruifr** + **r[isp]**i + **stin** + **pana** + **eftir** + **s[uin?]** **auk** [**iskil**] **sun**i • **sina** × **tua** | [**hialpi** + **ku**]**þ** + **selu** [+] **þi[ra]**.

Vilket namn som inlett inskriften, kan ej fastställas. Där kan ha stått **rulfr** *Hrólfr*. Se ang. detta namn Sm 52. v. Friesen föreslår i första hand **[bu]rlifr** — före **l r** kan det ha funnits några runor — men då runan 2 sannolikt är **u**, förefaller detta förslag ej troligt.

Sången om de båda kämpande bröderna, som är knuten till Brödrahallamonumentet, synes vara refererad första gången av Olaus Magnus i *Historia de gentibus septentrionalibus* (1555) Lib 1 Cap. 31 och lyder, i Michaeligilletts översättning 1 (1919) s. 69: »I södra delen af Göta rike finnas tvenne öfver ett brödrapar resta minnesstenar, af hög ålder och ännu i dag mycket omtalade: dessa bröder hade nämligen, då de ännu knappt lämnat ungdomsåren, fått sig af spåmän förutsagdt, att de skulle komma att dräpa hvarandra. Fasande för ett sådant olycksöde och för att undvika dess uppfyllelse beslöto de att ständigt lefva i främmande land och styrde kosan åt skilda håll till aflägsna delar af jorden. Men när ålderdomen inställde sig och krafterna aftogo, återvände de till sitt fädernesland, menande hvar för sig, att efter förloppet af en så lång tid den andre brodern vore död och den ödesdigra spådomen således utan verkan. Men utgången blef en annan, och ödet skapade sig en utväg. Ty när de båda gamla männen utan att känna hvarandra sammanträffat några mil från staden Jönköping, där de, efter att ha hälsat hvarandra, för en stund slog sig ned för att hvila ut i en talldunge vid stora landsvägen, kommo deras hundar i slagsmål och därpå de själfva i ordväxling, hvarpå de råkade i handgemäng och tillfogade hvarandra sår, af hvilka de dogo, sedan de dock under döds-kampen igenkänd hvarandra. Så förtäljer sagan enligt de gamle, utan att man dock vill gå i god för den. Omkring nämnda plats ses stora högar af otaliga stenar, sammanförda af förbifarande folk, som utan vidare omständigheter kastat dit dem. Det är nämligen en plägsed hos detta folk, att resande som passera förbi märkliga ställen, där under och järtecken inträffat, kasta en hop stenar dit, detta till äfventyrs af det skäl, att man under en from förevändning vill hålla de steniga vägarna rena och fria, eller ock af någon annan hederlig anledning.» I Elmgrens relation (1791) läses: »No 3 Brödrehalla. Detta ställe, som fordom kallades Brödrestena, har lämnat följande tradition: at twänne bröder där mötts under en jagt, utan att känna hvarandra genom någon upkommen osämja i enwig mördat hvarandra: på stället stå ännu twänne upresta stenar mäst fyrkantiga, 1 bössehåll dem emellan den ena stående, den andra til hälften stående — andre stycket ligger straxt utmed utan inscriptioner och annan ritning, hvilka kallas Brödrahalla. Sannolikheten af denna tradition fann jag år 1776 under den tid jag bebodde Regiments Pastors Bostället wid Kongel. Smålands Cavallerie Ölmestad Kronogh och Allmogen af Kållersta Församling anställde wägbröning och någon, för at finna tjenligt grus, hade grafwit när intil, och så till sägandes midt emellan dessa stenar träffade twänne Scheleta, liggande bredewid hvarandra, af hwilka man tydeligen kunde se, at den ene, som låg på södra sidan warit äldre och något kortare till wäxten, som man kunde döma af twänne förmurknade tänder; den andra på norra sidan och närmast intill stenarna något längre och yngre, som man kunde döma deraf, att alla tänderna woro friska och färdiga, ehuruwäl de förmodligen legat lika lång tid uti jorden. Samma Scheleta blefwo straxt på sit förra ställe nedgrafne. På samma ställe har fordom warit Ting-Plats.»

Vice pastor F. Ling i Reftele, som lämnat Wieselgren material till dennes Smålandsbeskrivning, har meddelat: »Vid torpet Brödrahalla under Ölmestad jemte stora vägen fanns 1837 ett ovanligt stort, groft och långt Benrangel ... en murad graf 1½ aln bred, nära 5 alnar lång vid Torp, Brödrahalla, 50 aln nära Landsvägen har funnits. Vid samma torp utmed landswägen hafva 2ne stora stenar varit uppreste, men äro nu nedfallne, runor säges varit skrifne på den ene. Dessa stenar hafva varit uppreste till Minne efter 2ne bröder, som der dödat hvarandra, och hvilket var dem spått ifrån deras barndom. Helt unga skiljdes de ifrån hvarandra, men efter många års förlopp träffades de på detta fäderneställe och ej kände hvarandra och kommo i handgemängd, som slutades med bådass död. Wid Brödrahalla har äfwen varit Tingsställe.»

Slutligen må citeras, vad Allvin meddelar: »Folksägen förmäler, att tvenne bröder här hållit envige och båda i striden omkommit, till hvilken händelses hugkomst stenarne säges vara reste. För omkring 20 år sedan uppgrofvos menniskoben i den sandgrop uti hvilken stenen nedfallit.»

I en not tillägges: »Sagan förmäler, att som en följd af en spådom, det bröderne skulle blifva hvarandras banemän, de företogo sig att bo i långt afskilda länder, men att ödet icke dess mindre förde dem här tillsammans. Deras förut stöfvande hundar träffas först och börja striden; drängarne löpa till för att emellan hun-

darne återställa freden, men råka sjelfve i slagsmål, hvilket slutligen öfver gick till de för hvarandra okände bröderne och slutar med bådass fall. Menniskoben hafva derunder hittats.»

Sången om de båda kämpande bröderna, som ovetande om sin släktskap dräpa varandra, varigenom ödets dom går i fullbordan, har hållit sig levande i bygden och haft stöd i ortnamnet Brödrahalla och den offerkast, som tidigare funnits på platsen. v. Friesen menar (*Svenska landsmålen* 1911 s. 611) att sången, runinskriften och ortnamnet tillsammans ge oss en skildring ur verkligheten på 1000-talet: de båda bröder, över vilka stenen är rest, äro desamma, som sången berättar om. C. W. v. Sydow har (*Nordisk Kultur* 9, 1931, s. 138) anslutit sig till v. Friesens uppfattning. »Då inskriften på den ena stenen verkligen säger, att den rests till minne av två bröder, så är det stor sannolikhet för att sången verkligen är en minnessången, även om den i någon mån av fantasien utsmyckats.» Det är väl tänkbart, men långt ifrån säkert, att det förhåller sig så. Man kan på ett par punkter konstatera bristande överensstämmelse mellan sången och verkligheten. Platsen för den tragiska händelsen skall enligt Olaus Magnus ha legat några mil från Jönköping, »aliquot stadiis ab oppido Ionacopensi», medan det i själva verket är 99 km på nutida landsvägar. De båda bröderna skola dessutom ha varit gamla och orkeslösa, när de dräpa varandra, vilket går dåligt ihop med stenens inskrift, som berättar, att det är deras fader, som låtit rista runorna. Man får dock ej kräva alltför stor noggrannhet i fråga om detaljer i den genom århundraden traderade sången. Av en viss vikt för frågans bedömande vid sidan av de påpekade omständigheterna, är att det icke förhåller sig så, som v. Friesen säger, att Reftele är den enda plats i Småland, där denna sången berättas. Den finns på många andra håll både i och utanför Småland. Ovan s. 97 har anförts en liknande sången, knuten till Sm 30 Trolleslöv i Berga sn, Sunnerbo hd, om två bröder, av vilka den ene dräper den andre. I *Ransakningarna* 1667 berättas den med trogen överensstämmelse i fråga om detaljer om bautastenar vid Russnäs i Höreda sn, och samma stenar med den till dem knutna sången syftar J. J. Lagergren på, när han i *Rättelser och tillägg* 2 s. 162 och andra handskrifter talar om stenar mellan Eksjö och Bränsmåla gästgivaregård i Höreda. I den version av sången, som berättas vid Russnäs, ha namn från inskriften på Sm 93 flutit in. Avståndet mellan Nömme och Russnäs är 4 km.

J. H. Wallman har hört samma sången i Holkaryd i Vrigstads sn och tror sig där ha funnit de av Olaus Magnus nämnda stenarna (*Topographica Smolandiae* s. 197). A. Friberg har i sina samlingar även gjort följande anteckning: »En dylik sången finnes om 2 stenar vid Södra Sonarp [Sonatorp!] i Ödestugu socken 2 mil från Jönköping.»

Även från andra landskap finnas uppteckningar av samma sången. Den har påträffats flera gånger i Östergötland och möter i reducerat skick, anknuten till två kummel i Vingåker, och en annan del av sången möter som ledmotiv i en uppteckning från Tegneby i Bohuslän.¹ Man har intryck av en typisk vandrings-sången, som knutits till kummel och resta stenar, framför allt sådana, som förekomma parvis.

Man har fäst stort avseende vid de skelett, som blivit funna i närheten av runstenen, och Elmgren, som stötte på två skelett mellan stenarna, ansåg sig ha funnit kvarlevorna av de båda bröderna. Stenarna ha, som ovan framhållits, rests i ett gravfält.

54. Södra Unnaryds kyrka.

Pl. 44.

Litteratur: N. G. Djurklou: Antiquariska resor i Östbo, Westbo och Mo härader 1870 (ATA) s. 46, tr. i NSmMedd 8 (1926) s. 72; C. Lindsten: Skrivelser till Riksantikvarien den 22/6 1909, den 17/8 och den 18/11 1912, den 14/3 1913 (ATA); O. v. Friesen i NSmMedd 5 (1919) s. 84, jfr 8 (1926) s. 72 not.

Äldre avbildning: O. v. Friesen: foto den 13/8 1913 (NSmArk) återgivet i aa (1919).

Den runristade gravstenen är placerad i Södra Unnaryds kyrkas vapenhus, med järnkrampor fasthållen vid dess södra vägg.

¹ S. Erixon i *Västmanlands fornminnesförenings tidskrift* 9 (1917) s. 8. Jfr N. Ahnlund i *Historisk tidskrift* 1926 s. 354, J. Granlund: *Olaus Magnus' Historia om de nordiska folken* 5 *Kommentar* (1951) s. 45.